

GENDER IDENTITETNING BADIY ADABIYOTDA AKS ETISHI

Qodirov Abdulazizbek Luqmonjon o'g'li

Qo'qon universiteti Andijon filiali dotsenti, PhD

Abdulazizzzkodirov@gmail.com

ORCID : 0009-0003-52597419

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22158780>

Annotatsiya: Maqolada gender identitetning badiiy adabiyotda shakllanish va ifodalanish mexanizmlari o'rganiladi. Gender identitet biologik jinsning oddiy aks-sadosi emas, balki ijtimoiy me'yorlar, rollar, xulq modellari va qadriyatlar bilan bog'liq madaniy-poetik hodisa sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda J. Butlerning gender performativligi, S. de Bovuar qarashlari, C. West va D. Zimmermanning "doing gender" modeli hamda E. Showalterning feministik adabiy tanqid tamoyillariga tayaniladi. Badiiy matnda gender identitet qahramonning o'zini anglashi, ijtimoiy kutilmalarni qabul qilishi yoki ularga qarshilik ko'rsatishi, shuningdek, nutq va makon belgilarida namoyon bo'lishi ko'rsatiladi. "O'tkan kunlar" va "Kecha va kunduz" romanlaridagi ayrim obrazlar misolida gender o'zligining milliy-madaniy kontekstda shakllanishi yoritiladi. Natijada adabiyot gender me'yorlarini nafaqat aks ettirishi, balki ularni qayta talqin qilishi ham asoslanadi.

Kalit so'zlar: gender identitet, badiiy adabiyot, gender rol, o'zlik, ayol obrazi, erkaklik, feminizm, performativlik, ijtimoiy me'yor, lirik qahramon, narrativ, o'zbek adabiyoti.

Abstract: This article examines the representation of gender identity in literary texts. Gender identity is treated not as a direct reflection of biological sex, but as a cultural and poetic phenomenon shaped by social norms, roles and values. The theoretical framework draws on Judith Butler, Simone de Beauvoir, Candace West and Don Zimmerman, and Elaine Showalter. The study shows that gender identity appears through a character's self-perception, relation to social expectations, speech and spatial behaviour. Selected characters from Abdulla Qodiriy's O'tkan kunlar and Cho'lpon's Kecha va kunduz are analysed as examples of gendered selfhood in Uzbek cultural contexts. The article argues that literature not only reproduces gender norms, but may also reinterpret and question them.

Keywords: gender identity, literature, gender role, selfhood, female image, masculinity, feminism, performativity, social norm, character, narrative, Uzbek literature.

Zamonaviy gumanitar tafakkurda gender identitet insonning o'zini muayyan genderga mansub subyekt sifatida anglashi va bu mansublik bilan bog'liq ijtimoiy me'yorlarga munosabatini ifodalovchi muhim kategoriya hisoblanadi. Adabiyotda bu jarayon obraz xarakteri, konflikt, syujet, ichki monolog, nutq va makon detallarida badiiylashadi. Shu sabab gender tahlili faqat "ayol obrazi" yoki "erkak obrazi"ni tavsiflash emas, qahramonning o'zini qanday anglashini va jamiyat undan nimani kutishini aniqlashni talab etadi.

Badiiy matnda gender identitet shaxsiy istak bilan ijtimoiy majburiyat o'rtasidagi munosabatda ko'rinadi. Oila, nikoh, jamoa fikri va xulq me'yorlari qahramonga muayyan ayollik yoki erkaklik modelini taklif etadi; qahramon esa uni qabul qiladi, o'zgartiradi yoki rad etadi. Maqolaning maqsadi gender identitetning badiiy ifodalanish mexanizmlari va uning obraz, konflikt hamda qahramon o'zligini ochishdagi vazifalarini aniqlashdir.

Gender masalasining zamonaviy nazariy talqinida S. de Bovuar qarashlari muhim burilish yasagan. Uning fikrlarida ayollik biologik holatning bevosita natijasi sifatida emas, balki ijtimoiy tajriba, tarbiya va madaniy me'yorlar ta'sirida shakllanuvchi holat sifatida tushuntiriladi [2]. Bu

yondashuv adabiy matndagi ayol obrazini faqat tashqi qiyofa yoki oilaviy maqom asosida emas, balki uning ijtimoiy muhit bilan munosabatlari doirasida o'rganish imkonini beradi. J. Butler "Gender Trouble" asarida genderning barqaror va avvaldan tayyor mohiyat emasligini, u takrorlanuvchi ijtimoiy-harakatlar va me'yoriy amaliyotlar orqali yuzaga kelishini asoslaydi [1]. Shu nuqtayi nazardan badiiy qahramonning kiyinish usuli, nutqi, yurish-turishi, oila ichidagi roli yoki muayyan vaziyatda qanday harakat qilishi gender identitetning matnda "bajarilishi" sifatida o'qilishi mumkin.

C. West va D. Zimmerman genderni kundalik o'zaro munosabatlarda doimiy ravishda "amalga oshiriladigan" hodisa sifatida izohlaydi [3]. Bu yondashuv badiiy dialoglar va oilaviy munosabatlarni tahlil qilishda muhim: qahramonning gender maqomi o'zini anglash bilan birga boshqalarning unga qo'ygan talablari orqali ham mustahkamlanadi. E. Showalter esa ayol tajribasi va ayollar yozuvini alohida adabiy-estetik maydon sifatida o'rganib, adabiy tahlilda gender omilining ahamiyatini ko'rsatdi [4].

Bu nazariyalar o'zbek adabiyotiga tayyor andoza sifatida emas, tahliliy vosita sifatida tatbiq etilishi lozim. O'zbek badiiy tafakkurida gender rollari oila, urf-odat va tarixiy muhit bilan bog'langan. "O'tkan kunlar"dagi Kumush, Zaynab va Otabek obrazlari nikoh, oilaviy burch va erkak-ayol maqomlarini [7], "Kecha va kunduz"dagi Zebi esa ayolning ichki dunyosi bilan ijtimoiy talablar o'rtasidagi keskinlikni yoritadi [8].

Tadqiqotda germevntik, struktur-semantik, kontekstual va gender tahlili metodlaridan foydalanildi. Germevntik yondashuv qahramonlarning ichki kechinmalari, o'zlik haqidagi tasavvurlari va ijtimoiy rolga munosabatini matnning umumiy mazmuni bilan bog'liq holda talqin qilishga xizmat qildi. Struktur-semantik metod orqali ayollik va erkaklikni ifodalovchi obrazlar, xatti-harakatlar, nutqiy belgilar, oilaviy maqomlar va konfliktlarning matndagi funksiyasi aniqlandi. Kontekstual tahlilda esa gender identitetni tarixiy va milliy-madaniy muhitdan ajratmaslik tamoyiliga amal qilindi. Gender tahlili yordamida qahramonning o'z-o'zini anglash darajasi, jamiyat kutgan rol bilan individual istak o'rtasidagi munosabat hamda me'yorni qabul qilish yoki unga qarshilik ko'rsatish shakllari o'rganildi.

Tadqiqot obyekti badiiy adabiyotdagi gender identitet, predmeti esa uni yuzaga chiqaruvchi poetik vositalardir. "O'tkan kunlar" va "Kecha va kunduz" romanlari misolida zamonaviy nazariyalarni tarixiy matnga mexanik ko'chirmasdan, asar yaratilgan davrning ijtimoiy-axloqiy sharoiti hisobga olindi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, badiiy adabiyotda gender identitet bir necha o'zaro bog'liq darajada namoyon bo'ladi. Birinchi daraja – ijtimoiy rol darajasi. Qahramon "qiz", "kelin", "xotin", "ona", "er", "ota" yoki "oilal boshlig'i" kabi maqomlardan biri orqali jamiyat ichida tan olinadi. Bu maqomlar personajning huquq va majburiyatlarini belgilaydi, undan muayyan xulq kutilishini yuzaga keltiradi. Ikkinchi daraja – ichki o'zlik darajasi bo'lib, bunda qahramon jamiyat tomonidan unga berilgan rolni qanday qabul qilishi muhim. Agar tashqi rol va ichki ehtiyoj mos kelsa, gender identitet nisbatan barqaror ko'rinadi; ular o'rtasida tafovut paydo bo'lsa, ichki konflikt kuchayadi.

Badiiy adabiyotda gender identitet qahramonning biologik jinsini ko'rsatishdan ancha keng mazmunga ega bo'lib, uning o'zini anglashi, jamiyatdagi o'rni, oilaviy va ijtimoiy rollari, axloqiy tanlovi hamda tashqi me'yorlarga munosabatini qamrab oladi. Tahlil natijasida gender identitetning badiiy matndagi asosiy vazifalari sifatida xarakter yaratish, ijtimoiy me'yorlarni ifodalash, ichki va tashqi konfliktni kuchaytirish, hokimiyat munosabatlarini ko'rsatish, qahramonning o'zlik izlanishini ochish hamda muqobil hayotiy pozitsiyalarni badiiylashtirish kabi

funksiyalarni ajratish mumkin. “O’tkan kunlar” va “Kecha va kunduz” romanlari misolida gender identitet milliy-tarixiy muhit, oila va jamiyat talablaridan tashqarida shakllanmasligi, ayni paytda shaxsning ichki dunyosi bu talablarni turlicha qabul qilishi ko’rindi. Demak, gender identitet badiiy adabiyotda tayyor va o’zgarmas belgi emas, balki ijtimoiy rol, individual tajriba va axloqiy tanlovlar o’rtasidagi doimiy munosabatda shakllanuvchi murakkab poetik hodisadir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. – New York: Routledge, 1990. – 172 p.
2. Beauvoir S. de. The Second Sex / trans. by C. Borde, S. Malovany-Chevallier. – New York: Vintage Books, 2011. – 800 p.
3. West C., Zimmerman D.H. Doing Gender // Gender & Society. – 1987. – Vol. 1, No. 2. – P. 125–151.
4. Showalter E. A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing. – Princeton: Princeton University Press, 1977.
5. Gilbert S.M., Gubar S. The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination. – New Haven: Yale University Press, 1979.
6. Giddens A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. – Stanford: Stanford University Press, 1991.
7. Qodiriy A. O’tkan kunlar. – Toshkent: Navro’z, 2019. – 400 b.
8. Cho’lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Sharq, 2018. – 304 b.